

Traversând frontiere: exemplul fraților Lapedatu

Conferință la “Grupul de Reflecție asupra Istoriei Politice și Sociale a secolelor XVIII și XIX”
(GRiPs), Colegiul Noua Europă, 14 noiembrie 2018

Andreas Wild

Vicepreședinte al Fundației Lapedatu

1. Introducere

Aceasta este istoria a două destine care, paradoxal, sunt în același timp unice și exemplare: frații gemeni Alexandru și Ion Lapedatu. Ea va fi prezentată în momentele de răscruce în care se trec frontiere:

- Prima frontieră, cu care se vor confrunta încă din copilărie, este frontiera de sud: cea de pe crestele Carpaților meridionali, dintre Austro-Ungaria, care îngloba Transilvania lor natală, și Regatul României, instaurat în locul Principatelor Unite la scurtă vreme după nașterea lor
- Spre sfârșitul primului război mondial, Alexandru trece frontiera de est către Rusia; această călătorie va avea un rol determinant pentru evoluția sa ulterioară
- La sfârșitul primului război mondial, centrul de interes se deplasează spre vest. Alexandru este delegat la Conferința de pace și călătorește la Paris, unde participă la negocierile de pace, asistând la semnarea Tratatului de la Versailles; Ion are mai multe misiuni, cea mai importantă fiind la Londra, Berlin și Amsterdam în perioada 1926-1928 în vederea stabilizării monetare
- Circa zece ani mai târziu, situația politică este extrem de instabilă și frontierele intră în mișcare; în ajunul izbucnirii celui de al doilea război mondial, membrii familiei Lapedatu sunt în străinătate, la Oslo și respectiv la Karlovy Vary, evenimentele perturbându-le planurile de călătorie. Este ultima lor ieșire din țară, înainte de închiderea frontierelor în spatele Cortinei de fier.

Povestea începe în satul Glâmbocă, aflat pe malul Oltului, între Sibiu și Făgăraș, unde se naște, în 1844, Ioan Alexandru Lapedatu (Figura 1). Elev eminent, este sprijinit de familie pentru a-și continua parcursul școlar la liceului săsesc din Sibiu (Staatsgymnasium Hermannstadt) unde termină primul din promoție, obținând bacalaureatul „cu distincție” în iulie 1868. Cu un an înainte se instaurase dualismul austro-ungar, prin care Transilvania, până atunci principat autonom, fusese integrată în Ungaria. Ca reacție, la propunerea studenților români de la București din 3/15 mai 1867, luase ființă societatea „Transilvania”, înregistrată la 21 decembrie 1867, pentru a sprijini ardelenii care doresc să urmeze învățământul profesional - dar și studii superioare în străinătate, mai ales în țări de limbă latină, când destinațiile tradiționale erau în Austria și Germania. „Transilvania” ajunge într-un singur an la 1247 de membri primind, în afară de contribuții individuale, subvenții anuale de la municipii (de pildă, Galați),

Fig. 1. Casa natală a lui Ioan Al. Lapedatu (1844-1878) din Glâmbocă, județul Sibiu

și de la județe (Neamț, Romanai, Argeș, Putna, Teleorman, Dolj etc.). Ioan Al. Lapedatu beneficiază în 1868, în prima serie, de o bursă la Paris, unde urmează cursuri de preparare la Collège de Sainte-Barbe și Collège de France înainte de a se înscrie la Sorbona. El părăsește Parisul la 8 septembrie 1870, cu puțin timp înainte ca trupele prusace să-l ocupe, deoarece cursurile universitare sunt suspendate în condițiile dramatice pe care le descrie în corespondențele trimise jurnalului *Familia* publicat de Iosif Vulcan la Budapesta. În consecință, Bismarck îl face să-și finalizeze studiile la Universitatea din Bruxelles, unde obține doctoratul în filozofie și litere în iunie 1871, cu mare distincție ("avec grande distinction"). El

revine la Braşov şi este numit profesor la Gimnaziul Superior Greco-ortodox Român (azi, Colegiul Naţional Andrei Şaguna), devenind totodată şi redactor la *Albina Carpaţilor* şi *Oriental Latin*.

Fig. 2. Casa natală a fraţilor Alexandru (1876-1950) şi Ion (1876-1851) Lapedatu din Cernatu Săcelelor, judeţul Braşov

În 1875 Ioan Al. Lapedatu se căsătoreşte cu Amalia Circa (aşa îi scriau austriecii numele, fiind altfel scris Țarcă). Soţii au doi copii, fraţii gemeni Alexandru şi Ion Lapedatu, născuţi la 14 septembrie 1876 în casa din satul Cernatu, comuna Săcele (Figura 2). La 28 martie 1878, Ioan Al. Lapedatu moare, lăsând o văduvă de nici 18 ani cu doi copii şi fără mijloace de subzistenţă. Familia o sprijină după cum poate, municipalitatea Braşov îi acordă un ajutor social.

2. Frontiera de sud

După şapte ani de văduvie, Amalia acceptă o cerere în căsătorie din partea unui profesor de la un gimnaziu ieşean, la recomandarea lui Aron Densuşianu, care fusese naş la căsătoria lui Ioan Al. Lapedatu cu Amalia, şi acum devenise profesor universitar la Iaşi. Mama Amaliei nu este încântată să-şi vadă fata plecând în „străinătate” unde nu cunoaşte pe nimeni. Îi propune să lase copii în Ardeal: de unul s-ar putea ocupa ea, la Săcele, celălalt putând fi dat în grija Lapedaţilor de la Glâmboaca. Dar Amalia este hotărâtă să plece luându-i pe amândoi cu ea. Iată-i deci pe cei doi băieţi de 9 ani în faţa primei lor călătorii cu trenul. Intr-adevăr, în 1885 se putea merge cu trenul de la Braşov la Iaşi.

Fig. 3. Traseul călătoriei Braşov-Iaşi în 1885

Drumul are loc în mai multe etape. Urmând toponimicele de pe harta vremii, prima etapă era de la Kronstadt (numele Braşovului în germană) la Ploieşti (Ploieşti). Aici se înnoptează. Drumul continuă a doua zi dimineaţa, până la Paşcani. Deşi amintirile gemenilor nu precizează traseul exact, putem presupune că au urmat linia cea mai directă, Ploieşti - Buzău - Mărăşeşti - Paşcani, întrucât calea ferată Buzău - Mărăşeşti, prima linie proiectată şi construită de ingineri români, fusese deja inaugurată în 1881. La Paşcani le iese în cale viitorul mire, iar copii se tem că drumul va fi continuat cu căruţa. Dar nu: spre bucuria lor, se continuă cu trenul până la Iaşi! (Figura 3)

Căsătoria însă nu este fericită şi se termină, cinci ani mai târziu, cu un divorţ. Amalia este din nou singură şi tot aşa de lipsită de mijloace. În această situaţie, decide să trimită copii înapoi la mama ei la Săcele: le cumpără bilete de tren

clasa a III-a până la Azuga, ultima staţie înainte de frontiera austro-ungară, şi îi dă în grija conductorului. Seara ajung la Ploieşti unde conductorul îi duce la o crâşmă lângă gară unde pot să înnopteze pentru un preţ modic. A doua zi, după multă aşteptare, iau trenul până la Azuga unde sunt întâmpinaţi la gară de o rudă a lui Matei Mocanu, vecinul familiei Circa la Săcele, care avea numeroase drumuri cu oile peste Carpaţi. Matei Mocanu avea lângă Azuga o căsuţă şi lângă ea un fel de stână, unde copii se adăpostesc ca să-l aştepte, întrucât el este pe drumuri cu afacerile sale cu oile. Aşteptarea durează cam o săptămână, în condiţii foarte grele. Copii se culcă pe o rogojină cu ciobanii, servitorii şi alţi trecători; nu au cu ce să se acopere, dorm îmbrăcaţi şi tremură de frig toată noaptea; în încăpere se făcea foc într-o vatră fără coş – fumul ieşind prin acoperiş; deasupra vetrei, într-un cazan atârnat de o grindă, se fierbeau zerul şi

produsele stânei. Matei Mocanu sosește; îi duce cu căruța la Predeal, la pretorul ungar care viza pașapoartele; îi prezintă ca pe doi băieți din Săcele fără pașapoarte și îl roagă să le dea un bilet de trecere a frontierei. Acesta le dă biletul, copiii iau trenul până la Dârste și de acolo merg la Săcele, unde bunica îi primește cu multă duioșie.

Frații se înscriu la Colegiul din Brașov, dar Alexandru nu se împacă cu despărțirea de mamă și îi scrie, cerându-i să-l ia înapoi. Amalia se înduplecă, îi scrie bunicii să-l trimită la Iași. Bunica îi trimite vorbă

Fig. 4. Plecarea la Săcele la Iași în 1990: a)traseul galben: tentativa „pe de lături” eșuată; b)traseul roșu: întoarcerea acasă; c) traseul verde: drumul cu actele în regulă

lui Alexandru la Brașov, iar acesta, de îndată ce primește vestea, pleacă la Săcele. Drumul are peste 10 km: cam doi kilometri îl ia un căruțaș contra patru creițari, restul îl face pe jos, ajungând la casa bunicii către miezul nopții. Îi bate în geam și o trezește; bunica se bucură să-l vadă și îi spune că bine a făcut că s-a grăbit pentru că în noaptea aceea se va putea alătura unui grup de mocani pregătiți să treacă frontiera, cum zice ea, „pe de lături”, adică fără pașaport și fără să treacă prin vamă. În toiuł nopții, Alexandru este luat în căruța și pleacă spre Timiș. Pe drum, li se alătură alți doi contrabandiști. În apropiere de Predeal, coboară toți din căruța și pornesc prin pădure spre Azuga, despărțindu-se în două grupuri: de o parte Alexandru cu însoțitorul său, de cealaltă parte ceilalți doi cu desagii plini de lucruri de contrabandă (căpestre, trăgători, opritori, hamuri, opinci etc.). Grupul întârziase, se luminase bine de ziuă, iar Alexandru și însoțitorul lui n-au noroc: sunt surprinși aproape de linia de demarcație de doi jandarmi unguri în patrulare de graniță, care îi somează cu arma întinsă să se predea și îi duc între baionete la cazarma lor din Predeal. Adolescentul de 14 ani își va aduce aminte toate etapele acestei aventuri, având câte o caracterizare succintă și pregnantă a fiecărui protagonist. Arestații sunt duși la poliția ungurească de graniță, la un solgăbirău, „om bun și îngăduitor”, care îi interoghează și îi trimite la închisoare, de unde Alexandru este condus, după câteva

ore, la biroul solgăbirăului-șef, „om țațoș și sever”, în costum „díszmagyar”, care îl admonestează cu asprime în ungurește până îi dau lacrimile, la care solgăbirăul îi spune pe românește „Nu plânge aici!” și îl retrimite la închisoare. După alte câteva ore, un jandarm îl scoate din celulă, îl duce la gară, îl pune să-și ia bilet până la Dârste, îl urcă în vagon și îi pune în mână o adresă de predat personal solgăbirăului din Săcele, un „sas maghiarizat, cunoscut ca om întunecat și distant”. Alexandru ajunge înapoi la casa bunicii, „femeie cuminte și cu cunoștința oamenilor”, care, în loc să meargă la solgăbirăul de care se temea Alexandru, vorbește cu notarul din Cernatu Săcelelor, un anume Sipoș, „om cu legături”, care îl duce pe Alexandru la Brașov ca să-i scoată pașaport: mai întâi la solgăbirău, unde explică situația și capătă o adresă către Prefectura Brașovului; acolo, Sipoș vorbește cu subprefectul – „un sas, om de bine” – care îi pune în mână certificatul de trecere a frontierei, îi urează drum bun și îl sfătuiește să nu mai facă ce a făcut. Alexandru ia trenul de la ora 11, până la Predeal unde se duce, cu ceilalți călători, să ia viza. Solgăbirăul îl recunoaște și-l dojenește: dacă ar fi venit direct la el spunând că merge la școală, i-ar fi dat bilet de trecere și ar fi evitat pățaniile. Drumul va continua până la Ploiești, unde va dormi într-o cărciumă lângă gară, iar a doua zi va continua cu trenul la Iași, unde va ajunge seara. (Figura 4) Alexandru va rămâne, din acest moment, în „țară”.

Frații Lapedatu vor trece această frontieră de mai multe ori în viață, desigur nu în condiții atât de aventuroase, ci mai curând ca oameni serioși cu pașapoarte în regulă. La sfârșitul studiilor universitare de la Budapesta, Ion face o practică de câteva luni la o bancă din București, fiind găzduit de Alexandru. Alexandru vine, împreună cu profesorul și mentorul său Nicolae Iorga, la serbările ASTREI la a căror organizare participă și fratele său Ion, în 1905 la Sibiu și în 1911 la Blaj. În 1914, după declanșarea primului război mondial, cei doi frați se întâlnesc pe 3 august într-un fel de consiliu de familie, Ion venind de la Săcele cu soția sa Veturia, iar Alexandru de la Techirghiol, cu soția sa Victoria. Întâlnirea

are loc la Predeal, pe frontiera dintre cele două state, între care unul era deja beligerant, iar celălalt, potrivit hotărârii Consiliul de coroană care are loc în exact aceeași zi la Sinaia, avea să rămână în neutralitate - pe care însă Alexandru o consideră fragilă și de scurtă durată, ceea ce se confirmă doi ani mai târziu când trupele române trec Carpații.

Trecerea frontierei nu este întotdeauna dramatică. În 1915, Ion coboară din tren la Predeal, la frontieră, pentru a-și lua viza și are surpriza de a fi invitat de căpitanul Burg de la poliția de graniță să aștepte în biroul alăturat pentru că pașaportul nu ar fi în regulă. Deodată ușa se deschide și în prag apare soția căpitanului, care se dovedește a fi una din fiicele gazdei lui Ion din timpul studenției la Budapesta, la pensiunea căreia lua masa de prânz împreună cu colegii săi de studii Ioan Lupaș, Octavian Goga și Mihalache Navrea. Căpitanul venise din întâmplare de la Brașov în același compartiment cu Ion, înțelesese că este unul din prietenii soției sale și a vrut să le facă o surpriză. Ion este invitat acasă la ceai și își continuă drumul cu trenul următor, nu înainte de a fi rugat să-i transmită lui Goga invitația de a-i vizita pe soții Burg – Ion crede însă că este puțin probabil ca Goga să vină în Austro-Ungaria în acel moment, pentru că piesa lui „Domnul Notar”, abia publicată, fusese rău primită de cenzura maghiară.

Alexandru revine în Transilvania și se stabilește la Cluj când acceptă în 1919 numirea lui ca titular al Catedrei de istoria veche a românilor la nou înființata „Universitate a Daciei Superioare”.

Cei doi frați se vor găsi împreună la București la deschiderea lucrărilor primului Parlament al României unite pe 28 noiembrie 1919. Alexandru este primul Senator ales de Universitatea din Cluj, Ion este deputat ales în circumscripția Nocrich de lângă Sibiu în care se află și Glâmboc.

Frontiera de pe Carpați încetase să existe.

3. Frontiera de est

România intră în război de partea Antantei la 27 august 1916. Batalioanele sale trec victorioase Carpații ocupând Brașovul și apropiindu-se de Sibiu, dar Germania ripostează și războiul ia un curs defavorabil: la nord, armatele germane forțează trecătoarea pe valea Oltului; la sud, ele reușesc să traverseze Dunărea; iar armata bulgară intră în Dobrogea. Capitala nu poate fi apărată, Regele și guvernul părăsesc Bucureștiul și se refugiază la Iași. Alexandru, secretar al „Comisiunii Monumentelor Istorice”, este

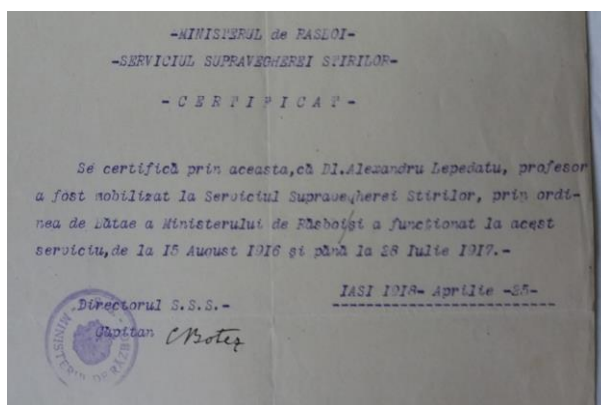

Fig. 5. Mobilizarea lui Alexandru Lapedatu la Ministerul de Război, Serviciul Supravegherei Știrilor încheiată la plecarea sa la Moscova (document din Fondul Lapedatu de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca - MNIT)

Alexandru Lapedatu, împreună cu „doi ajutoari”, este însărcinat cu evacuarea acestora din urmă, sub coordonarea lui I. G. Duca, ministrul cultelor și instrucțiunii publice în al patrulea guvern Ion I.C. Brătianu (11 decembrie 1916 - 28 ianuarie 1918).

Alexandru ține un captivant *Jurnal de la Moscova*, de la 21 iulie 1917 (stil vechi) până la revenirea la Iași la 6 ianuarie 1918. El supraveghează și documentează ambalarea valorilor culturale în lăzi și se luptă pentru a păstra cel puțin trei vagoane de cale ferată, din cele patru planificate inițial. Mobilizarea sa pe lângă „Ministerul de Război” se încheie oficial vineri, 28 iulie 1917 (Figura 5): la această dată, la

ora 5 dimineața, el părăsește țara, trecând Prutul cu trenul băncilor. Acompaniatorii oficiali ai transportului călătoresc în vagoane de clasa a III-a, vagoanele de clasa I și a II-a fiind rezervate pentru protipendada care n-avea nimic comun cu instituțiile: persoane importante, rude și prieteni ai celor puternici, metrese chiar!

Trenul face opriri lungi în stații neînsemnate, trebuindu-i peste 24 de ore să ajungă la Chișinău, apoi continuă, traversând Nistrul, în după amiaza zilei de 29 iulie, pe la Bender, unde Alexandru recunoaște după stampele de la Academie și din colecția Sion vechea cetate turcească, bine păstrată; apoi pe la Tiraspol (Figura 6). Imediat după trecerea frontierei și la fiecare oprire, trenul este atacat de soldați și ofițeri ruși care încearcă să se urce cu forța, dar sunt împiedicați de cazacii înarmați care îl au în pază.

Alexandru raportează toate impresiile călătoriei la situația de acasă. În Ucraina, trenul traversează o zonă cu „Pământ negru, foarte bun. Șes întins, ca pe Bărăganul nostru. Sate foarte puține. Cultură însă foarte frumoasă”. Alexandru află de la un moldovean, funcționar la tren, că în regiune trăiesc circa 35.000 de moldoveni așezați acolo de pe vremea turcilor, care acasă încă mai vorbesc românește.

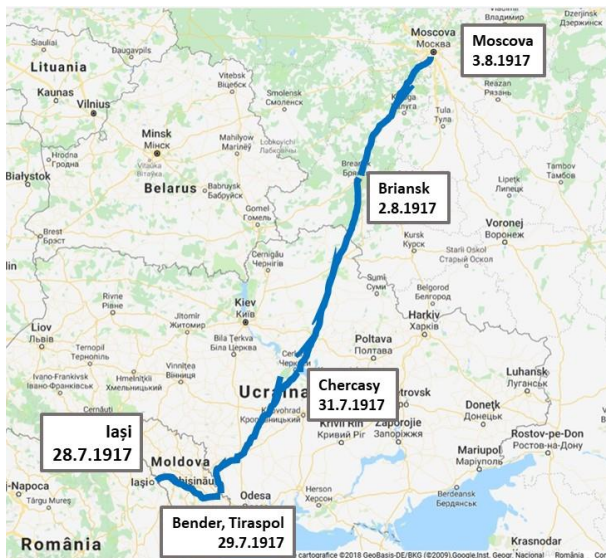

Fig. 6. Traseul urmat în 1917 de Alexandru Lapadatu cu „trenul băncilor” de la Iași la Moscova

La 31 iulie, trece Niprul la Cerkasî (Cherkasy) și este impresionat de maiestatea fluviului care îi amintește Dunărea și îl duce cu gândul la Taras Șevcenco, marele poet național ucrainian, din care Gherea tradusese *Pe malurile Niprului*. Aici întâlnește patru prizonieri români din regimentul 31 de la Sibiu (deci al armatei austro-ungare) care lucrează într-un spital; spun că sunt tratați bine și îi dau vești despre românii din Ardeal, care aveau în general cele de trebuință și „n-au prea fost executați, ci numai închiși, mai ales prin satele săsești”.

În următoarele două zile străbat o regiune de păduri de pini și mesteceni care lui Alexandru i se pare asemănătoare cu ținutul Brașovului, ba chiar cu Elveția, mai ales prin construcțiile din bârne de lemn. Tot de lemn sunt și casele din satele cu un aspect mizerabil („ca la noi”), iar de la trecerea Nistrului constată că a văzut numai drumuri de pământ, nepavate, nu „ca-n alte părți, ca la noi chiar” - prima șosea bună o va vedea aproape de Moscova. Într-una din gări vede un grup de țigani „de pe la noi” care vindeau piei tăbăcite și lighene de alamă, iar o țigancă le ghicește cu ghiocul. Pe 2 august către prânz ajunge la Briansk, mănâncă un borș, o friptură și un pahar de bere contra patru ruble și află de la tovarășii de drum că au văzut alți prizonieri români de pe la Cluj și Făgăraș (deci tot din armata austro-ungară) care se plângeau de foame și de frig.

În următoarele două zile străbat o regiune de păduri de pini și mesteceni care lui Alexandru

Joi, 3 august, trenul se apropie de Moscova. Alexandru observă că pământul nu este cultivat cu grâne: „Păduri și pășuni – atâta tot!” Călătorii primesc o gazetă cu comunicatul rusesc de pe 31 iulie care anunță respingeri pe toate fronturile în Moldova și „ocuparea, de ai noștri, a Slănicului și Grozeștilor”. Trenul sosește la Moscova în gara Briansk la zece seara, unde află de la un ofițer că la Moscova este mare aglomerație, sunt peste un milion de refugiați, case se găsesc foarte greu și viața e foarte scumpă. Puținii călători cu camere rezervate la hoteluri coboară aici, ceilalți, între care și Alexandru, continuă până în gara Alexandrovski unde vor înnopta în tren, păziți de cazaci.

Este a șaptea zi de la plecare.

La Moscova, Alexandru își îndeplinește conștiincios misiunea. Constată că lăzile urmează să fie depozitate la Kremlin într-o încăpere improprie, umedă; face intervenții obținând ajutorul consulului român, care scrie la Petrograd și obține decizia să mute lăzile la Casa de Depuneri – respectiv Casa de Lombard. Transferul începe duminică, 6 august, noaptea, și va dura până la 26 august.

În acest timp, Alexandru raportează în scris lui I. G. Duca despre progresul făcut (8 august), se entuziasmează de știrile primite: „strălucita rezistență a armatelor române pe Siret și la Oituz ne umplu sufletele de nădejde și de o dureroasă satisfacție” (10 august) și scrie un articol cu ocazia aniversării unui an de la intrarea României în război (12 august). I. G. Duca îi cere, printr-o telegramă din 30 august, să rămână în continuare la Moscova. La 12 septembrie, sosesc două numere din *România Mare* : „Din relațiile acestei gazete îmi dau seama, acum mai întâi, de măreția luptelor de la Mărășești și Oituz”, apoi câteva numere din *L'Independance* cu „decorările ofițerilor superiori și a regimentelor care au luptat la Mărășești și Oituz. Ce armată! Cu cea mai mare satisfacție văd ce impresie strălucită a făcut ea la Aliați, cu marea bătălie de la Siret. Ce laude, ce admirație, ce asigurări de răsplată la ziua de sfârșit, a judecății, a dreptății! Cât de brav s-au purtat și ofițerii francezi! Mișcat până la lacrimi, citesc articolul în care se descrie întoarcerea și intrarea în Iași a reg. 9 de vânători.”

Pe 4 octombrie, George G. Mârzescu, ministrul agriculturii și domeniilor, telegrafiază de la Iași consulatului român de la Moscova, rechemându-și delegații și cerând ca Alexandru să preia și depozitul ministerului său. Pentru Alexandru, perspectiva întoarcerii se îndepărtează.

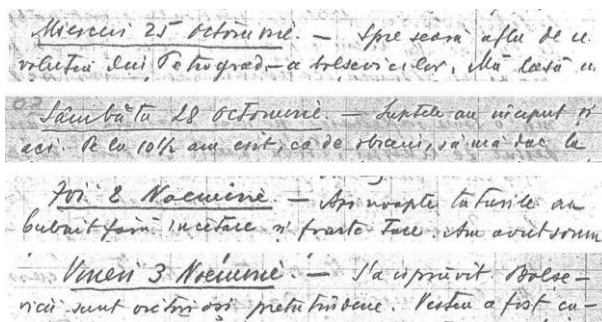

Fig. 7. Extras din „Jurnalul de la Moscova”:

Miercuri 25 Octomvrie (7 noiembrie, stil nou): Spre seară, aflu de revoluția din Petrograd – a bolșevicilor.

Sâmbătă 28 Octomvrie: Luptele au început și aici.

Joi 2 Noiembrie: Azi noapte tunurile au bubuit fără încetare și foarte tare.

Vineri 3 Noiembrie: S-a isprăvit. Bolșevicii sunt victorioși pretutindeni.

(Document din Fondul Lapedatu de la MNIT)

Între timp situația din Rusia se agravează. La 6 octombrie, Alexandru află că guvernatorul militar al Moscovei ar fi declarat că nu garantează pentru paza tezaurului României și ar fi sfătuit să fie mutat în altă parte, poate chiar în afara Rusiei.

La 25 octombrie (7 noiembrie, stil nou) Alexandru primește la Moscova vestea revoluției bolșevice din Petrograd (Figura 7). Luptele încep în scurtă vreme și la Moscova, trei zile mai târziu este anunțată arestarea Guvernului Provizoriu, focurile de pușcă și bubuirile de tunuri se întetesc iar femeia de serviciu îi spune lui Alexandru să nu iasă pe stradă: "Na Tverskoi net harașo".

Luptele încetează la 3 noiembrie cu victoria deplină a bolșevicilor. Alexandru înțelege că trupele rusești de pe frontul de est sunt pe cale

să dezerteze, cu consecințe grave asupra României: „Soarta noastră e pecetluită, cred, definitiv... În Orient, cel puțin, noua stare de lucruri va fi hotărâtă de germani... în caz de pace separată, atitudinea noastră nu poate fi, pentru Guvern și Rege, decât exilul, pentru armată, capitularea. Numai vreo minune mai poate întoarce soarta decisă a noastră. Ce bucurie în unele cercuri din București, ce îngrijorarea în altele din Iași și ce durere profundă pentru toți bieții români buni și cinstiți”. Previziunile sale devin tot mai pesimiste, la 19 noiembrie notează: „...Desigur rușii vor face pace și poate Aliații le vor declara război, ceea ce noi, românii, în situația în care ne găsim, nu vom putea face. Mai mult chiar, vom fi siliți bineînțeles cu consimțământul Aliaților, să facem și noi pace, o pace care va rămâne să fie revizuită la sfârșitul războiului, când va fi...”

Spre sfârșitul lui noiembrie se vorbește despre transportarea tezaurului în America. Luni, 20 noiembrie, Alexandru îi trimite lui I. G. Duca o telegramă cifrată și urgentă propunând să trimită măcar lăzile Academiei la Iași cu un tren special american. În paralel, evenimentele internaționale se precipită. Bolșevicii semnează la 22 noiembrie, la Brest-Litovsk, un armistițiu cu Puterile Centrale; în consecință, la 26 noiembrie, armata română este forțată să adere la armistițiul similar de la Focșani. La 30 noiembrie, la consulatul român din Moscova are loc o conferință cu americanii, dar Consiliul de miniștri român telegrafiază în aceeași zi consulului că lăzile Academiei vor rămâne pe loc. Alexandru scrie : „Credința mea este că rușii vor face pace separată și că, după ei, va trebui să facem și noi o asemenea pace, negreșit cu consimțământul Aliaților”.

Analiza pesimistă a situației îl conduce pe Alexandru la concluzia că soluția nu este defetismul, ci angajarea politică.

La 9 decembrie, când un nou grup de români părăsește Moscova, Alexandru își reține bilet de tren pentru 18 decembrie și scrie în țară că își va petrece Crăciunul cu românii din Kiev, în realitate intenționând să ia legătura cu „Alianța Naționalităților Monarhiei Danubiene”, lansată de Th. G. Masarik, la care dorește să-i asocieze și pe românii din Austro-Ungaria. Drumul cu trenul la Kiev este aventuros. La trecerea frontierei cu Ucraina se constată că șinele sunt demontate pe mai multe verste, călătorii sunt transbordați noaptea cu săniile prin pădure, unde, pe la ora 3, sunt atacați: "Ruki verh", "Daite orujie"– scrie Alexandru, adică „Măinile sus! Dați-ne armele!”

Alexandru ajunge la Kiev în noaptea din 21 spre 22 decembrie; constată că numai o reprezentare organizată și autorizată va putea vorbi în numele românilor; pleacă după Crăciun la Odesa pentru a asocia la proiect personalități din Transilvania și Bucovina care petreceau acolo revelionul; la 2 ianuarie inițiază fondarea „Comitetul național al Românilor refugiați din Austro-Ungaria” din care fac parte O. Goga, Dr. I. Nistor, Dr. I. Meșianu, Dr. G. Baiulescu, Dr. O. Ghibu, Dr. M. Popovici, Dr. V. Deleu, S. Bocu, O.C. Tăslăuanu și, desigur, el însuși; după care pleacă la Iași împreună cu Sever Bocu; ajungând la Iași pe 6 ianuarie 1918, ei obțin recunoașterea guvernamentală a Comitetului ca reprezentant al românilor din monarhia duală în Alianța lui Masarik, ca și promisiunea unui sprijin financiar pentru a se stabili la Kiev; alegerile de la Odesa fuseseră în timp ratificate la Iași, Chișinău, Rostov și recunoscute de Corpul voluntarilor de la Hârlău, constituit din prizonierii români din armata austro-ungară care doreau să intre în luptă de partea Antantei; la 5 februarie, Th. G. Masarik este înștiințat printr-un mesaj transmis prin curier că românii din Austro-Ungaria vor fi reprezentați politic la Kiev de un „Comitet național” ales de Comitetul refugiaților și de Corpul de voluntari - și recunoscut de guvernul român.

Dar Sovietele declară război României la 26 ianuarie, iar Ucraina, care își declarase independența la 22 ianuarie, încheie o pace separată cu Puterile Centrale la 9 februarie 1918. Proiectul lui Masarik de a confedera la Kiev naționalitățile din Austro-Ungaria nu mai este viabil.

Alexandru rămâne la Iași și devine președintele Comitetului național. Sovietele îi confirmă previziunile, încheind pacea de la Brest-Litovsk la 3 martie, ceea ce provoacă instaurarea guvernului Marghiloman care încheie pacea de la Buftea-București le 24 aprilie 1918.

Alexandru stabilește relații cu reprezentanțele Antantei la Iași, în primul rând cu M. de Saint-Aulaire, reprezentantul Franței. El își leagă speranțele de viitor de Ion I.C. Brătianu căruia îi adresează la 21 iunie 1918 o scrisoare afirmând că sfârșitul războiului este aproape, deci România trebuie să se pregătească pentru tratativele de pace cu un memoriu asupra a patru teme: „1) situația geografică, etnică, socială, culturală și politică a românilor din Austro-Ungaria, în relație cu naționalitățile care locuiesc în teritoriile revendicate; 2) un expozeu, concis și complet, al procesului evolutiv istoric și politic al românilor și ungarilor, expunând toate conflictele de rasă și interese care, de o mie de ani, au făcut imposibilă orice înțelegere în viața publică; 3) o relatare – sprijină pe date concrete și informații directe și verificabile a acțiunilor de suprimare și distrugere a naționalității române întreprinse sub dominația ungară și austriacă în timpul războiului în Transilvania și Bucovina; 4) dovada documentată că nici un sistem politic care ar încerca să stabilească, în cadrul aceleiași organizații statale, o viață publică comună între națiuni dominante și dominate, în special între români și unguri, nu este posibil în Austro-Ungaria.” Ion I.C. Brătianu acceptă propunerea. În vara și toamna lui 1918, Alexandru este ocupat în principal cu redactarea acestui memoriu, pe care I. Nistor îl completează cu partea privind Bucovina.

La Moscova, Alexandru și-a petrecut o parte din timp vizitând biserici și muzee, mergând la operă, la balet, la concerte, la ceremonii religioase, la muzee și la monumente arhitectonice.

Dar traversarea frontierei de est a avut un rol determinant pentru restul vieții lui: ea marchează începutul carierei sale politice și a relației strânse cu Partidul Național Liberal și cu familia Brătianu.

4. Frontiera de vest

În toamna lui 1918 evenimentele evoluează tot mai rapid în direcția anticipată de Alexandru. Puterile centrale și aliații lor intră în degringoladă: Bulgaria semnează armistițiul (29 septembrie). La 29 octombrie, slovenii, croații și sârbii se proclamă la ca stat independent (viitoarea Iugoslavia); în aceeași zi, cehii și slovaci proclamă Cehoslovacia independentă; iar în Ungaria are loc la 31 octombrie „revoluția margaretelor” care va duce la proclamarea independenței: Austro-Ungaria se destramă, iar

autoritățile viitorului „stat independent austriac german” semnează armistițiul de la Villa Giusti la 3 noiembrie. Imperiul Otoman semnase deja armistițiul la 30 octombrie.

În România, refugiul regelui și al guvernului în nordul Moldovei se apropie de sfârșit: la 10 noiembrie, la cererea Franței, România denunță pacea de la Buftea-București și reintră în război. La 11 noiembrie, Germania semnează armistițiul, această dată fiind considerată ca punând capăt conflagrației. La 12 noiembrie, ministerul de externe român, încă la Iași, eliberează un pașaport diplomatic pentru Alexandru Lapedatu, proaspăt numit Consilier Referent pe lângă *Legatiunea Regală a României la Paris* – de fapt, ca membru al delegației române la iminentele tratativele de pace.

Este prima misiune a lui Alexandru peste frontiera de vest. Și fratele său Ion va primi o serie de însărcinări pentru salvagardarea intereselor statului român care îl vor face să treacă și el această frontieră.

4.1. Alexandru la Paris

Alexandru se întoarce la București la circa doi ani de la plecarea în refugiu în vederea plecării la Paris. Înainte de a părăsi Iașul, se prezintă în audiență la Rege și face vizite frunțașilor politici: lui Ion I.C. Brătianu, care îl însărcinează să-i convingă pe părintele Vasile Lucaciu și pe Octavian Goga să se angajeze în chestiunea revendicării integrale a Banatului; Generalului Constantin Coandă, președinte al Consiliului de miniștri; lui Petre Poni, ministrul „instrucțiunii publice” și președinte al Academiei

Române – în care Alexandru Lapedatu tocmai fusese ales membru activ în sesiunea generală extraordinară din octombrie, de la Iași; și lui Nicolae Iorga, care îi dă scrisori de recomandare pentru mai multe personalități franceze, între care Emmanuel de Martonne. Legația Franței îi acordă viza pe 25 noiembrie. (Figura 8).

Delegația română la Paris așteaptă revenirea Regelui la București. Aceasta se întâmplă la 1 decembrie 1918 (stil nou) – chiar în ziua Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia care votează unirea cu România; cu câteva zile înainte, Sfatul Țării din Basarabia acceptase unirea necondiționată la 27 noiembrie, iar Bucovina votase unirea la 28 noiembrie. Alexandru scrie în volumul *Amintiri*: „Întreg Bucureștiul, strâns pe Calea Victoriei și Șoseaua Kiseleff ... aștepta, cu înfrigurată emoție, intrarea Regelui și a familiei regale, a trupelor aliate și celor române, în capitală. Am fost și eu cu ai mei în mijlocul imensei mulțimi, aclamând cu delir pe suveranul întregitor de neam care venea în fruntea gloriosului cortegiu, călare, având la dreapta, pe Regina Maria iar la stânga sa, pe generalul Berthelot.” Semnificativă coincidență: exact în această zi, Ion votează unirea ca delegat de Nocrich la Alba Iulia.

Alexandru pleacă la Paris în grupul din care fac parte principele Nicolae care merge la studii la Eton, în

Fig. 8. Pagini din pașaportul diplomatic al lui Alexandru Lapedatu. Vize la trecerea graniței. (Document din Fondul Lapedatu de la MNIT)

Anglia, și Nicolae Mișu, noul ministru plenipotențiar la Londra. Legăturile feroviare prin Europa Centrală nu sunt încă restabilite, calea ferată de la București la Giurgiu nu este circulabilă, astfel că pe 9 decembrie, dimineața devreme, se pleacă cu un cortegiu de automobile care trece mai întâi pe la hotelul Capșa pentru a-l lua pe ministrul Mișu, apoi pe la palatul Cotroceni, pentru a-l lua pe principele Nicolae care este acompaniat de Rege și de însoțitori.

La Giurgiu, Regele și suita sa rămân pe malul românesc iar călătorii trec în Bulgaria și urcă într-un tren special, compus dintr-un vagon de dormit, un vagon restaurant și un vagon de bagaje. Trenul înaintează rapid pe ruta Orient Expres Rusciuk – Constantinopol (Ruse – Istanbul); traversează Bulgaria pe lângă

Târnovo; trece în Turcia, depășind Adrianopol (Edirne) în timpul nopții; prințul primește onorul gărzii engleze în gara Çerkezköy; călătorii ajung la Constantinopol la 10 decembrie după amiaza. Continuarea călătoriei pare să nu fie organizată, astfel că se cazează cu toții în hotelul Pera Palace construit pentru Orient Express. Alexandru admiră fortificațiile bizantine și turcești, iar a doua zi se plimbă pe Grande Rue de Pera și vizitează palatul Dolmabahçe. Seara, grupul se îmbarcă, împreună cu o delegație rusă, pe nava de război britanică „Heroic”, care pleacă pe Marea de Marmara.

Fig. 9. Traseul urmat de Alexandru Lapadatu de la București la Paris în decembrie 1918

Nava face o scurtă escală la Galipoli pentru a îmbarca o grupă de ofițeri englezi, apoi continuă prin Dardanele spre insula Lemnos, unde se găsește un important câmp de aviație britanic, și unde se opresc la 13 decembrie în golful Mudros pentru a se aproviziona cu cărbuni. Marea este calmă, peisajul încântător, vremea caldă și însorită. A doua zi seara se pleacă spre Pireu, care îl impresionează pe Alexandru cu străzile largi și drepte, clădirile mari și magazinele aprovizionate abundent; se traversează canalul de Corint; se trece prin golful Lepanto și se intră într-o

Mare Adriatică agitată de un vânt puternic. La 15 decembrie, grupul debarcă la Taranto, în „tocul cizmei” italiene. Prin comparație cu curățenia și ordinea de la bordul navei britanice, portul îi apare murdar și agitat.

În aceeași seară, drumul continuă cu trenul peste Foggia, ajungând la Roma la 16 decembrie către prânz. Aici, Alexandru se separă de restul grupului, vizitează orașul (Columna lui Traian, Forul imperial, Colosseum, San Pietro...). Seara merge la gară pentru a saluta, de plecare, grupul prințului Nicolae, apoi se duce la hotelul părintelui Lucaciu care îl pune la curent cu activitatea Consiliilor Naționale din diferite țări și îi confirmă că, spre deosebire de Goga, el nu a abandonat ideea revendicării integrale a Banatului.

A doua zi, Alexandru se întâlnește cu profesorul Simion Mândrescu, activ în propaganda națională și în organizarea unui Corp de voluntari români; prânzește cu un grup de italieni cu care vorbește despre revendicările lor din Adriatică, aparent tot atât de inflexibile ca și cele ale românilor în Banat. Seara discută îndelung cu Monseniorul Vladimir Ghika (cel beatificat la 31 august 2013!) care este sceptic în privința posibilității ca România să obțină întreg Banatul, dar promite să faciliteze publicarea poziției României în presa italiană. La 9:30 seara, Alexandru ia trenul spre Paris. În pașaportul său se văd vizele din 18 decembrie: de ieșire din Italia la Bardonechia, la începutul tunelului feroviar Fréjus, respectiv de intrare în Franța la Modane, la capătul tunelului de aproape 13 km (Figura 7).

Joi, 19 decembrie, la prânz, Alexandru sosește la Paris. Călătoria a durat 11 zile.

Alexandru va fi foarte activ la Paris. Chiar în ziua sosirii, se duce la legație unde vorbește cu Octavian Goga, transmițându-i mesajul lui Ion I.C. Brătianu: constată însă că Goga a adoptat într-adevăr poziția lui Take Ionescu și s-a împăcat cu ideea împărțirii Banatului între România și Serbia. Singur Sever Bocu, amicul lui Alexandru de la Comitetul refugiaților, luptă încă, pregătind o broșură și mai multe publicații.

Alexandru se achită și de însărcinarea primită de la Regina Maria prin intermediul generalului R. Rosetti și transmite o fotografie cu autograf, generalului Thomson¹ și jurnalistului Auguste Gauvin² (Figura 10). Generalul este președintele Consiliului militar interaliat de la Versailles, unde îl și primește, evocă oameni politici români și arată o „adâncă simpatie” pentru România. Alexandru scrie: „În fața șemineului, tratați cu ceai, prăjituri și băuturi fine, am petrecut o foarte plăcută seară împreună.” În schimb Gauvin, un bătrân bolnăvicios, îl primește rece și nu pare prea flatat de atenția Reginei, poate și

¹ Christopher Birdwood Thomson (1875-1930), general englez, participant la războiul burilor, în războaiele balcanice și la Primul Război Mondial, fost atașat militar britanic în România, președintele Consiliului militar interaliat de la Versailles

² Auguste Gauvin (1861-1931), prim-redactor la "Journal des Debats", secretar general al Comisiunii europene a Dunării de la Galați (1893-1904), cunosător în chestiunile balcanice, a luat partea sârbilor în diferendul pentru Banat

din cauza unor plasamente financiare în România care scăzuseră mult. Misiunea dată lui Alexandru confirmă o dată mai mult implicarea deosebit de activă a Reginei Maria în culisele negocierilor de pace.

Fig. 10. Fotografie cu autograf a Reginei Maria trimisă unor personalități de la Paris

Președintele Consiliului de miniștri, Ion I.C. Brătianu, sosește la Paris la 13 ianuarie, pentru a conduce delegația română la Conferința de pace, care se deschide la 18 ianuarie. El se va sprijini în mare măsură pe memoriile elaborate de Alexandru.

La 31 ianuarie, Brătianu, convocat la ședința „Consiliului suprem” având pe ordinea de zi chestiunea Banatului, nu poate explica în mod competent de ce există mai multe mănăstiri sârbești decât românești: de fapt, biserica ortodoxă din Banat fiind sub jurisdicție sârbă vreme de peste două sute de ani, ctitoriile românești contaseră ca fiind de limbă sârbă. Brătianu cere ca la viitoarele convocări să poată fi însoțit de consilierii tehnici. Astfel, el vine însoțit de Nicolae Mișu (ca al doilea delegat), de Constantin C. Brătianu (ca secretar personal) și de Alexandru Lapedatu la ședința „Consiliului suprem” din 1 februarie 1919, Quai d’Orsay, Salle de l’Horologe. Alexandru notează anecdote: Brătianu, rugat de Clemenceau să nu menționeze tratatele cu aliații din 4/16 august 1916 pentru a nu-l indispuie pe președintele S.U.A., ignoră cererea afirmând că România și-a îndeplinit obligațiile din tratate și așteaptă ca și Antanta să și le îndeplinească pe ale sale; de asemenea, Lloyd George cere să i se arate pe hartă unde este Bucovina ("Montrez-moi où est la Bucovine!" – notează Alexandru),

întrebare menționată, în culori chiar mai dramatice, și în alte relatări asupra ședinței³. Revendicările sunt deferite „Comisiunii frontierelor române”, una din cele 52 de comisii speciale stabilite în timpul Conferinței de pace; „Comisia teritorială” îi audiază la 19 februarie pe Ion I. C. Brătianu și pe Alex. Vaida-Voevod (numit între timp al doilea delegat al României) în chestiunea Banatului – Alexandru, participă împreună cu mai mulți colegi și apreciază că poziția României a fost expusă convingător.

Pentru a răspunde întrebărilor puse de comisii, Alexandru este însărcinat cu întocmirea unor memorii speciale, în limba franceză, după modelul celor depuse de delegația cehoslovacă. El le elaborează la *Biroul pentru informațiuni de război* împreună cu Mario Roques care le traduce, anexând tabele statistice pe baza cărora Al. D. Athanasiu (profesor la Școala de Belle-Arte de la Iași, refugiat la Paris) întocmește hărți demografice colorând, după ideea lui Alexandru, plăștile și județele cu gradații de roșu reflectând densitatea populației românești – sistem care va fi preluat apoi și de delegația Ungariei.

Pentru a-și proteja imparțialitatea, membrii „Comisiei teritoriale” evită contactul cu reprezentanții naționalităților din Austro-Ungaria. Alexandru are încredere în personalitățile competente care fac parte din Comisie: președintele André Tardieu, Emmanuel de Martonne și englezul Allen W. A. Leeper au o atitudine mai curând amicală față de România. Propunerile „Comisiei teritoriale” vor fi preluate ca atare în tratatele de pace.

În așteptarea încheierii tratatelor, Alexandru urmărește îndeaproape audierile, discursurile și notele diplomatice, dar are și alte ocupații: merge la cursuri și conferințe la Sorbona, la Collège de France, la Société de Géographie etc., vizitează muzee, merge la teatre, opere, concerte, expoziții de artă și alte manifestații culturale.

La 28 iunie, Alexandru se află între delegații români care asistă, în Galeria oglinzilor de la Versailles, la semnarea Tratatului de pace. El notează că ceremonia a fost „foarte puțin solemnă întrucât sala era arhiplină de ziariști și invitați care, în mijlocul unei mari neorânduiei și a unui zgomot asurzitor, se amestecară printre delegați ca nu mai cunoșteai pe unii de ceilalți. Un singur moment de liniște a fost când președintele Conferinței, Georges Clemenceau, a strigat: « să intre delegația Germaniei ». Corect

³ William Martin, în „Hommes d'Etat pendant la Guerre”, Horizons de France, 1929, relatează că Lloyd George, lungit pe burtă, căuta Transilvania pe marea hartă întinsă pe jos în biroul lui Wilson.

îmbrăcați, în redingotă, unul după altul, aceștia au intrat în sală cu capetele plecate, au trecut, pe rând, în fața mesei pe care era pus tratatul, semnându-l. După acest moment, singurul impresionant, zgomotul a reînceput și a durat tot timpul cât delegații au semnat și ei tratatul. În momentul când semna Ion I. C. Brătianu tunurile au început să bubuie, anunțând Parisului încheierea păcii cu Germania.”

După semnarea Tratatului de la Versailles, Ion I.C. Brătianu pleacă grabnic în țară pentru a răspunde amenințării reprezentată de Republica Sovietică Ungară proclamată la 21 martie. Alexandru îl însoțește. Ei intră în țară fără să fu știut exact când și unde: se stabilise că la Jimbolia va fi o stațiune de frontieră, dar granița nu era încă desemnată pe teren. La Arad, trenul este întâmpinat de episcopul Ioan I. Papp și prefectul județului, Dr. Iustin Moişeu, împreună cu fruntașii orașului. La Predeal, Brătianu coboară și continuă cu un automobil, însoțitorii săi sosesc la București cu trenul special la o oră la care nu erau așteptate trenuri, așa că în gară nu se găsește nici o trăsură. Alexandru ajunge acasă cu „o biată brișcă... de Obor ... la șapte luni de la plecare!”

Alexandru va mai merge la Paris încă de două ori, desigur pe un traseu mai puțin ocolitor. La circa două săptămâni de la sosirea la București pleacă din nou la Paris pentru discuții asupra Basarabiei, care însă nu progresează pentru că majoritatea delegaților erau deja în vacanța de vară, așa că și el se întoarce la București la începutul lui septembrie. În acest timp, armatele Române intraseră în Budapesta, punând capăt efemerei republici sovietice, în ciuda protestelor vehemente ale conducerii Antantei. Imediat ce sosește, Alexandru se duce la Ion I.C. Brătianu și îi vorbește despre enorma senzație pe care victoria armatei române o provocase la populația Parisului. La întrebarea lui Alexandru, ce răspuns a dat telegramelor lui Clemenceau, Brătianu răspunde: "Nici unul, pentru că am făcut așa ca 24 ore să nu pot fi găsit și alte 24 generalul Prezan, șeful Marelui Stat Major. Când însărcinatul de afaceri al Franței (Cambon Henri) se prezintă la acesta, el spunea că fiind la mijloc și chestiuni politice, primul ministru trebuie să se pronunțe iar când se prezenta la mine, îi spuneam că fiind la mijloc și o chestiune militară, la șeful Statului Major trebuie să se prezinte. Astfel trecură cele 48 de ore necesare pentru ca trupele noastre să ajungă și să intre în capitala Ungariei. Am răspuns deci prin fapte împlinite!"

În ajun de Crăciun, Alexandru merge la Paris pentru ultima dată în pregătirea tratatului cu Ungaria. Revine în martie, fără să mai aștepte semnarea Tratatului de la Trianon de la 4 iunie 1920.

Între timp, Alexandru fusese numit profesor la Universitatea Română din Cluj, fusese ales senator și fusese cooptat în Partidului Național Liberal, devenind liderul acestuia în Transilvania.

4.2. Ion la Londra, Berlin și Amsterdam

Și Ion îndeplinește mai multe misiuni în vest. El este numit la 15 septembrie 1920 președinte al „Comisiunii de lichidare a chestiunilor dintre România și Ungaria și dintre cetățenii lor”, în vederea aplicării prevederilor tratatului de la Trianon. El începe prin a se consulta cu guvernul cehoslovac, dar constată că „Praga pe atunci era în mâna comuniștilor. Proprietarii de case și de palate erau scoși de prin locuințele lor pe care le-au ocupat apoi muncitorii. Era o situație foarte jalnică și îmi dădeam seama că în asemenea împrejurări guvernul cehoslovac avea probleme cu mult mai urgente și mai importante de rezolvat.” Renunțând la consultări cu alte state interesate, merge la Budapesta și constată că nici guvernul ungar nu își pusese încă problema. Comisia sa, numită apoi „Misiunea financiară și economică la Budapesta”, funcționează între ianuarie 1919 și mai 1922. În acest timp, Ion este delegat și la „Conferința statelor succesoriale ale fostei Monarhii austro-ungare”, ținută în martie - iulie 1921 la Roma. În timpul Conferinței, asistă la venirea lui Mussolini la Roma unde este întâmpinat de „cămășile negre”. Ion notează: „demonstrația ... a fost de tot ridicolă. Abia erau vreo 2-300 de oameni care însoțeau pe Mussolini și care, în felul cum se prezentau, îmi aminteau demonstrațiile cari se făceau la București în Dealul Mitropoliei până la Capșa pentru dr. N. Lupu, de câte ori ținea vreun discurs violent.” În noiembrie, Ion este trimis la Paris de Take Ionescu, elaborând în două-trei săptămâni documente asupra repartizării datoriei publice austro-ungare între statele succesoriale necesare delegatului României Eugen Neculcea în fața „Comisiunii de reparațiuni”.

Dar misiunea sa principală peste frontiera de vest are loc în perioada 1928-1929 în vederea obținerii împrumuturilor necesare stabilizării monetare, blocate de litigiile cu Germania privind numeroasele datorii contractate de România înainte de război. Tema fusese abordată și de Nicolae Titulescu în mai multe întâlniri cu membrii ai guvernului german, fără a se fi ajuns la o soluție pe cale diplomatică.

În martie 1926, Ion devine ministru al finanțelor în al treilea Guvern Averescu și se confruntă imediat cu problema devalorizării leului. Guvernul începuse discuții cu banca Schroeder de la Londra care este dispusă să exploreze constituirea unui consorțiu anglo-american pentru a subscrie împrumutul, cerând ca în prealabil situația economică și financiară a țării să fie expertizată de trimișii lor. Doi experți vin la București în secret pentru a audita finanțele României. Lucrările avansează greu, bugetul general al statului și celelalte documente puse la dispoziție li se par experților un „haos”. Ion se angajează personal: timp de peste două luni se întâlnește zilnic cu experții pentru a-i ghida prin „labirintul” finanțelor românești. Raportul lor final, *Expertiza financiară-economică pentru România*, ajunge la o concluzie favorabilă acordării unui împrumut de stabilizare și investiții, Generalului Averescu fiind avertizat că Ion va trebui să meargă la Londra pentru a se întâlni personal cu factorii de decizie.

Dar Ion demisionează din funcția de ministru în scurtă vreme, la circa un an de la numire. Generalul Averescu preia el însuși portofoliul finanțelor, încearcă să progreseze în chestiunea împrumutului împreună cu secretarul de stat Mihail Manoilescu, nu are succes și decide să apeleze din nou la Ion, deși demisionar. Ion sosește la Berlin la 26 mai 1927 ca trimis plenipotențiar, având chiar și autoritatea să semneze un acord cu Germania; se întâlnește cu primul ministru Stressemann, cu ministrul de finanțe Kurtius, cu mai mulți finanțiști; constată că Germania respinge ferm poziția României de a anula împrumuturile în contul despăgubirilor de război. La 4 iunie, Guvernul Averescu cade; Ion apreciază că o convergență cu Germania nu este posibilă în timp scurt și revine la București. Impresia pe care i-o făcuse Berlinul post-belic este dezolantă: „Teroarea socialistă și comunistă stăpâna pretutindeni. Berlinul, care avea reputația uneia dintre cele mai frumoase, mai ordonate și

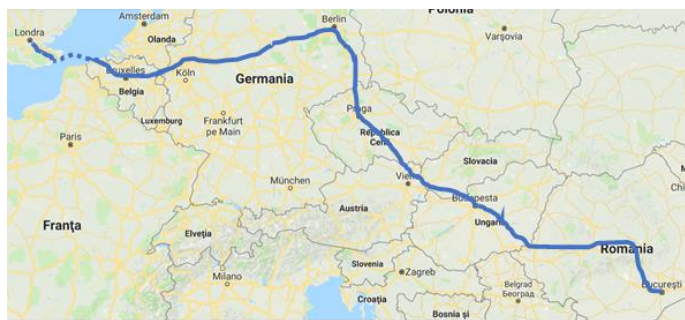

Fig. 11. Traseul lui Ion Lapedatu de la București la Londra în 1927

mai curate capitale, era de nerecunoscut. Sâmbăta la amiază, toată muncitorimea înceta lucrul și pleca în camioane cu steaguri roșii cu plancardele comuniste să-și facă weekendul pentru a doua zi. Chiar și măturătorii de stradă nu mai continuau munca lor și frumoasele bulevarde ale Berlinului, în aceste două zile, ajungeau mormane de murdărie. În general era o atmosferă foarte neobișnuită. Aș putea spune chiar dezagreabilă.”

Vara lui 1927 aduce schimbări majore în România. Regele Ferdinand I moare la 20 iulie. În virtutea renunțării la succesiune a prințului moștenitor Carol, tronul revine fiului acestuia, Mihai I, în vârstă de cinci ani, cu un Consiliu de Regență compus din prințul Nicolae (unchiul Regelui), patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan, președintele Înaltei Curți de Casație.

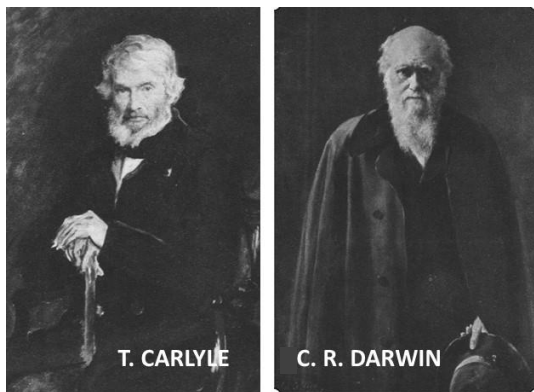

Fig. 12. Cărți poștale de la National Gallery, Londra, 2 noiembrie 1927

În acest timp, Ion este invitat la discuțiile cu unul din șefii casei Schroeder venit la București, care reiterează invitația la Londra. Vintilă Brătianu, redevenit ministru de finanțe, dă curs invitației și îl delegă pe Ion ca trimis plenipotențiar la Londra. Ion călătorește prin Germania până la Bruxelles. Marea fiind foarte agitată, i se recomandă să rămână câteva zile la Ostende, dar Ion consideră că nu are timp de pierdut, se îmbarcă și ajunge la Dover după circa o oră și jumătate, face formalitățile vamale și ia trenul pentru Londra, ajungând seara la gara Victoria (Figura 11).

El profită de timpul petrecut la Londra pentru a cunoaște orașul: se plimbă pe jos, cu autobuzul și cu

metroul, vizitează muzeele - ceea ce este atestat de două cărți poștale cu portretele lui Carlyle și Darwin pe care le cumpără de la National Gallery și le datează pe dos 2 noiembrie 1927 (Figura 12).

Dl. Veit, director general al „Reșitei”, care are legături importante la Londra, îl întâmpină și îl însoțește într-o vizită la Casa Wickers. Șeful casei Schroeder îl ia de la hotel, îl conduce la sediul băncii, apoi îl conduce la Banca Angliei unde sunt primiți de Sir Nimayer, bun prieten cu Titulescu, și de Montagu Norman, președintele băncii. I se dă să înțeleagă că împrumutul de stabilizare este condiționat de rezolvarea chestiunilor financiare cu Germania. Ceea ce Ion nu știe în acest moment, este că băncile britanice preluaseră o parte din datoria română de la Reichsbank.

Ion avea mai multe întâlniri programate pentru a discuta detalii tehnice, când presa internațională anunță, la 10 noiembrie, deschiderea procesului de trădare de patrie al lui Mihail Manoilescu, fostul său secretar de stat din guvernul Averescu. Acesta fusese arestat la intrarea în țară aducând scrisori către șefii partidelor politice din partea prințului Carol, care anunțase în presa franceză posibilitatea unei reveniri în țară. Londra consideră că România este instabilă politic și anulează toate întâlnirile. Consiliat de partenerii de tratative să aștepte vremuri mai bune, Ion revine la București,

Șirul evenimentelor negative continuă. Primul ministru Ion I.C. Brătianu moare subit la 24 noiembrie. Regenta îl recunoaște pe fratele său, Vintilă Brătianu, ca președinte al Consiliului de miniștri, decizie primită cu neîncredere de populație și cu ostilitate de opoziție. Ion Mihalache și Iuliu Maniu, liderii Partidului Național-Țărănesc, acuză guvernul „neconstituțional” că este incapabil să obțină împrumutul de stabilizare; cheamă imediat la „rezistență cetățenească”; organizează o demonstrație la București pe 18 martie 1928 și o „mare adunare” la Alba Iulia pe 6 mai 1928; și amenință cu un „marș asupra Bucureștilor” după modelul mussolinian.

Guvernul Vintilă Brătianu se apără prin acțiuni menite să rezolve problema stabilizării monetare. Parlamentul adoptă la 8 iulie un pachet de legi pregătitoare, iar guvernul angajează tratative cu Banca Franței, care însă pune condiția rezolvării prealabile a diferendelor cu Germania. Ceea ce Vintilă Brătianu nu știe în acest moment este că Banca Franței încheiase o convenție cu Reichsbank prin care putea obține de la aceasta sprijin financiar în vederea acordării unui împrumut României - cu condiția ca datoriile față de Germania să continue să fie onorate.

Vintilă Brătianu face și el apel la Ion Lapedatu. La 29 iulie, Ion este numit trimis plenipotențiar la Berlin, în fruntea unei delegații sprijinite de Nicolae Petrescu-Comnen, ambasadorul României⁴. Germania își numește fără întârziere împuțerniciții. După o primă rundă de discuții, Germania se consideră tare pe poziție și oferă condiții oneroase; România estimase că i s-ar cuveni despăgubiri de 80 de milioane de mărci-aur, dar ar fi fost de acord să accepte și 65 de milioane – Cabinetul german însă aprobă doar 30 de milioane, negocierile putând urca până la 55 de milioane. În presă apar anunțuri despre eșuarea tratatelor. În aceste condiții, Ion Lapedatu și șeful delegației Germane, Dr. Ritter, scriu împreună o propunere care li se pare amândurora echitabilă (despăgubirile sunt cifrate la 75,5 milioane mărci-aur). La 29 octombrie, Ion vine la București împreună cu Nicolae Petrescu-Comnen și obține acordul lui Vintilă Brătianu, în timp ce Dr. Ritter obține acordul guvernului german.

Vintilă Brătianu anunță în presă succesul tratatelor considerând că a ajuns la țel: legile pregătitoare pentru împrumutul de stabilizare sunt adoptate, diferendele cu Germania sunt aplanate, deci împrumutul este deblocat – principalul argument al opoziției cade. La 3 noiembrie, el își depune ostentativ demisia, așteptând ca Regenta să îl însărcineze cu formarea unui nou guvern cu incontestabilă legitimitate.

Regenta ezită o săptămână; la 10 noiembrie, surpriză! Demisia este acceptată, dar mandatul de a forma guvernul îi este dat lui Iuliu Maniu. Exact în aceeași zi, Ion Lapedatu, Dr. Ritter și ceilalți membri ai celor două delegații semnează, sub rezerva ratificării, *Convenția destinată să pună capăt diferendelor financiare existente între România și Germania*. „Convenția din 10 noiembrie”, cum va fi cunoscută mai târziu, este primul tratat economic dintre România și Germania și înlocuiește Tratatul de la Versailles ca bază a relațiilor bilaterale.

⁴ Ceilalți doi membri ai delegației au fost Mihail Oromolu, fost Guvernator al Băncii Naționale a României, fost ministru al industriei și comerțului, și Eftimie Antonescu, consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție, Președintele delegației pentru regularea datoriilor de război.

Ratificarea va aștepta rezultatul alegerilor parlamentare care vor da majoritatea Partidului Național-Țărănesc aflat la guvern. Gazetele fac atmosferă defavorabilă iar noul ministru de finanțe contestă avantajele Convenției și banalizează eforturile din timpul guvernării anterioare. Ion este primit de Iuliu Maniu, noul prim-ministru, care discută chestiunea fără patimă, recunoaște dificultățile întâmpinate și acceptă că rezultatele tratatelor sunt destul de bune, dar îi spune lui Ion că „Politica-i politică și pentru fațadă trebuie prezentate lucrurile cum le cer interesele și patima politică”.

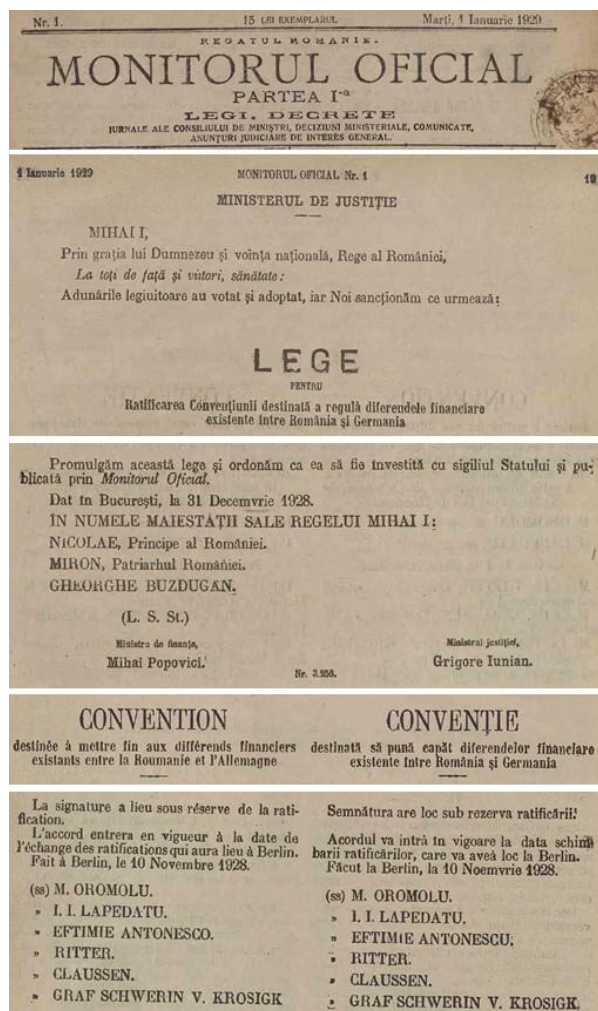

Fig. 13. Extrase din Monitorul Oficial, 1 ianuarie 1929

În Parlament au loc dezbateri pasionate. Ion are câștig de cauză: în prezența ambasadorului Germaniei, ambele camere aprobă Convenția iar legea ratificării este promulgată pe 1 ianuarie 1929. (Figura 13)

În scurtă vreme, la 7 februarie, Parlamentul adoptă legea monetară care stabilește că împrumutul de stabilizare, subscris de bănci franceze, britanice și americane, va fi lansat și administrat de nou înființata „Cassă Autonomă a Monopolurilor Regatului României”, la care Ion este delegat de Banca Națională a României ca membru al consiliului de administrație și al comitetului de direcție.

România își consolidează finanțele cu numai câteva luni înainte de Joia neagră, 24 octombrie 1929, când prăbușirea valorilor la bursa americană antrenează întreaga lume într-o criză fără precedent.

Ultima misiune a lui Ion legată de stabilizarea monezii, dată de guvernul Maniu, îl duce la Amsterdam, în decembrie 1929, pentru a obține un acord de principiu pentru un împrumut la caz de nevoie. Ion este primit de Gerard Vissering, președintele lui „De Nederlandsche Bank”, un finanțist de faimă mondială, care îi pune la dispoziție experți cu care se ajunge în două-trei ore la o înțelegere asupra tuturor detaliilor tehnice. Ion scrie: „am fost surprins de liniștea și pustiul din oraș... nici o circulațiune, nici terestră, nici pe apă. ... am

fost impresionat de pustiul pe care l-am întâlnit pretutindeni ... comerțul maritim a încetat cu totul, iar șomajul în Germania este atât de mare, încât [aceasta] nu mai poate primi nimic din articolele alimentare pe care le trimite Olanda... stam mereu sub impresia grozavei crize prin care trecea țara aceea ... la WagonLits ... mi s-a spus ... că de 23 zile nu le-a mai cerut nimeni nimic. Spun acest amănunt ca să se înțeleagă și mai bine criza economică înspăimântătoare care apăsa această țară.”

România se confruntă și ea, desigur, cu criza mondială, dar situația este mult mai puțin dramatică decât la Amsterdam – în mare măsură grație stabilizării financiare. Aceasta a reușit datorită acțiunilor guvernelor succesive – începute de Partidul Popular al generalului Averescu, continuate de Partidul Național Liberal, și finalizate de Partidul Național Țărănist – având ca numitor comun persoana finanțistului Ion Lapedatu.

5. La nord, când frontierele se pun în mișcare

Circa zece ani mai târziu, în august 1939, cu numai câteva zile înainte de declanșarea celui de al doilea război mondial, amândoi frații Lapedatu se află în străinătate în timp ce frontierele se mișcă pentru a reîmpărți lumea.

Alexandru este la Oslo, pentru a participa la a XXXV-a Conferință Interparlamentară care are loc între 15 și 19 august 1939. El devenise în 1936 senator de drept și fusese președintele Senatului în 1936-37, de aceea prezența lui la această conferință poate părea firească, dar participarea unei delegații din România este departe de fi de la sine înțeleasă: în țară se instaurase dictatura carlistă în 1938, după ce Constituția fusese schimbată la 20 februarie, partidele politice dizolvate la 30 martie și partidul unic, Frontul Renașterii Naționale, înființat la 16 decembrie, devenise singura formațiune legală. Totuși, Parlamentul continua să existe, deși partidele participante la alegeri încetaseră să existe.

Tot în august, Ion este la Karlovy Vary, la cură, ca în fiecare an și ca mare parte din personalitățile vremii, mai ales cele originare din Ardeal.

Legătura între cei doi frați o reprezintă fiica lui Ion și deci nepoata lui Alexandru, Pica (oficial, Veturia). Pica vizitează Norvegia împreună cu soțul ei Nelu (oficial, Ion) Maior în timpul sejurului la Oslo al unchiului ei (Alexandru) și poartă o corespondență intensă cu tatăl ei (Ion).

Evenimentele din următoarea perioadă vor fi urmărite pe trei planuri: evoluția lumii este determinată de seria acțiunilor care au dus la declanșarea celui de al Doilea Război Mondial, cunoscute din cărțile de istorie; instituții statale – cum ar fi parlamentele reprezentate la Oslo - răspund provocării puse de agresivitatea crescândă a Germaniei prin acțiuni formale (condamnări, apeluri, chemări...) ocupându-se de problemele cotidiene și agrementându-și activitățile cu ceremonii și evenimente mondene; în timp

Fig. 14 Carte poștală trimisă din Lvov lui Ion Lapedatu de fiica lui, Pica Maior

ce populația, în mare parte ca Pica Maior, nu se amestecă în politică și privește viitorul cu o lipsă de griji tinerească.

Traseul lui Alexandru de la București la Oslo nu este documentat, dar se cunoaște drumul grupului din care face parte și Pica Maior, și care traversează frontiera de nord în noaptea dintre 11 și 12 august 1939, cu trenul, spre Polonia. Merită reamintit că, după primul Război Mondial, România are ca vecini Ungaria la nord-vest, Cehoslovacia și Polonia la Nord și Uniunea Sovietică la nord-est și est – desigur, Iugoslavia la sud-vest și Bulgaria la sud.

Grupul face o haltă la Lvov, în Polonia, de unde Pica îi scrie lui Ion o carte poștală cu salutări din Lemberg (numele german al orașului) pe adresa Casei de oaspeți „Atlantic Palace”, Karlsbad, Deutschland. (Figura 14) A doua zi, Pica îi scrie din nou: „Acum mă simt mai aproape de tine că suntem la Berlin, în aceeași țară cel puțin.”! Frontierelor se deplasaseră sub presiunea dictaturilor în creștere.

Ion văzuse în 1921 la Roma fascismul italian incipient, fără să poată anticipa că Mussolini urma să ajungă în fruntea guvernului italian în octombrie 1922 și că va rămâne la putere peste 20 de ani. Aliatul lui, Hitler, preluase puterea în Germania în ianuarie 1933, denunțase Tratatul de la Versailles, anexase Austria la 12 martie 1938, ocupase între 1 și 10 octombrie regiunea Sudeților, atribuisse Ungariei la 2 noiembrie 1938 zone din Slovacia și Rutenia Carpatică (primul arbitraj de la Viena) și invadase Cehoslovacia la 15 martie 1939, transformând-o în „Protectoratul Boemiei și Moraviei”. Primul ministru francez, Edouard Daladier, declară profetic: „astăzi este rândul Cehoslovaciei. Mâine va fi rândul Poloniei și României”.

La 16 august 1939, Conferința Interparlamentară de la Oslo adoptă rezoluții privind dezvoltarea fermelor familiale mici și mijlocii și a învățământului profesional. Problema refugiaților este la ordinea zilei și se lansează un apel pentru a se căuta soluții politice; într-adevăr, Liga Națiunilor stabilise în Grecia, Bulgaria și alte țări 800.000 de refugiați din Asia Mică; ajutasese 2 milioane de refugiați din Rusia (ruși, bieloruși, armeni și alții); și se confrunța acum cu noi refugiați germani, evrei și spanioli - între care 200.000 de copii din Spania găzduiți și îngrijiți la Paris. Vorbitorii condamnă cursa înarmărilor și cheamă la acțiuni energice împotriva teoriilor „spațiului vital” și „deplasării frontierelor”, un delegat din S.U.A. își exprimă încrederea „în triumful final al democrației... în ciuda temporarelor amenințări ale

dictaturilor de stânga și de dreapta” și se lansează un apel către guvernele lumii de a-și rezolva disputele prin concilieri și arbitraje în spiritul Uniunii Interparlamentare de prevenire a conflictelor armate.

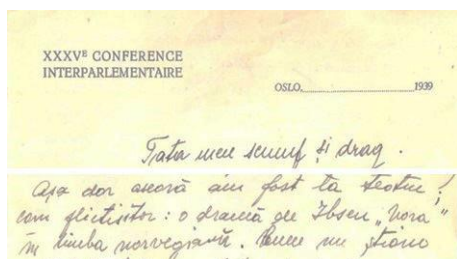

Fig. 15 Scrisoarea lui Pica Maior

Fig. 16. Dimitrie Ghika (fratele monseniorului Vladimir Ghika), Pica Maior, Hans-Otto Roth (deputat de Târnava Mare) și Alexandru Lapedatu

Fig. 17. Carte poștală retrimisă de la Karlovy Vary la București

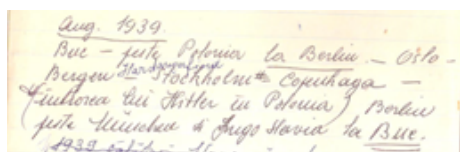

Fig. 18. Drumul la Oslo al lui Pica Maior, născută Lapedatu

În paralel are loc programul social. Pica îi scrie tatălui său pe hârtie cu antetul conferinței: „Așadar aseară am fost la teatru; cam plictisitor: o dramă de Ibsen, „Nora” în limba norvegiană. Cum nu știam nici subiectul, am fost supusă la un examen de răbdare. Noroc că juca artista bine” (Figura 15). Alexandru, Pica și soțul ei participă la vizite turistice și se fotografiază cu colegi de delegație. (Figura 16) Regele Haaken al Norvegiei oferă membrilor Consiliului Interparlamentar o recepție. Conferința Interparlamentară se încheie cu un dineu cu circa 1000 de invitați.

Nu este de mirare că, venind de la aceste manifestări, Pica îi scrie lui Ion la 23 august, exact în ziua în care s-a semnat pactul Ribbentrop-Molotov: „Cu toate că zilnic auzim vești și versiuni fanteziste și alarmante, eu nu izbutesc să mă neliniștesc. Sunt convinsă că totul se va aranja. Noi deocamdată nu ne-am schimbat programul, ne vom opri la Dresda și vom face tot posibilul să fim la Viena când ești și tu acolo.” Evident, Ion nu îi împărtășește opinia. Casa de oaspeți Atlantic Palace retrimite la „Bucarest. Bance de nationale” cartea poștală a Pici, sosită la poșta din Karlovy Vary pe 26 august. (Figura 17). Ion acordase suficientă importanță „veștilor fanteziste și alarmante” pentru a pleca în țară neîntârziat.

La 1 septembrie, armatele germane trec frontiera de vest a Poloniei. În baza Pactului Ribentrop-Molotov, și armata sovietică trece frontiera de est. A început al Doilea Război Mondial.

Pica și soțul ei sunt în acest moment la Stockholm și sunt obligați să-și schime itinerarul. Pica va recapitula mai târziu etapele călătoriei: „Aug 1939: Buc – peste Polonia la Berlin – Oslo – Bergen Hardangerfiord – Stockholm[#] – Copenhaga – ([#] intrarea lui Hitler în Polonia) Berlin peste München și Jugoslavia la Buc.” (Figura 18)

Frontierele continuă să se miște, confirmând previziunea lui Daladier: Uniunea Sovietică transmite României un ultimatum la 28 iunie 1940 și ocupă Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herței; dictatul de la Viena (sau „al doilea arbitraj”) din 30 august atribuie Ungariei nordul Ardealului; în urma tratatelor purtate la Craiova la 7 septembrie, Bulgariei îi revine Cadrilaterul.

La sfârșitul războiului, România își va reconstitui frontiera de vest, dar nu și frontierele la nord și est. Urmează instaurarea dictaturii comuniste. Europa este împărțită în două de Cortina de Fier.

Aceasta a fost ultima ieșire din țară a fraților Lapedatu, care se află de partea cu frontierele închise.

6. Încheiere

Sub dictatura comunistă, frații Lapedatu au fost eliminați din viața publică și socială, iar în final au fost eliminați fizic, ca și atâția dintre colegii lor din generația Marii Uniri. Etapele sunt în general cunoscute.

Academia Română devine Academia R.P.R. și este epurată - vechi academicieni, între care Alexandru și Ion, sunt dați afară. Lui Alexandru i se taie atât pensia de profesor universitar cât și celelalte mijloacele

de subzistență. La 5/6 mai 1950, în „noaptea demnitarilor” de cea mai tristă amintire, Alexandru este arestat și întemnițat la Sighet, unde moare la 30 august.

Banca Națională a României, care funcționase ca o instituție autonomă în perioada interbelică, este pusă în subordinea Ministerului de finanțe; vechii directori și administratori, între care și Ion, sunt dați afară. După scurt timp i se oprește plata pensiei. Pensia de profesor universitar îi este tăiată pe motiv că are veniturile din proprietăți, care însă sunt naționalizate – Ion rămâne fără mijloace de subzistență și se mută în apartamentul fiicei sale. Și el este pe listă pentru a fi arestat, dar, imobilizat în pat de urmările unui accident, este lăsat acasă, unde va muri la 24 martie 1951.

Amintirea generației zisă a Marii Uniri este suprimată de manualul de istorie unic, de programele școlare supuse ideologiei comuniste, de interzicerea publicațiilor și de cenzură. Nici cu copiii nu se vorbește despre înaintași, pentru că o indiscreție infantilă poate periclita o întreagă familie.

Fig. 19. Cărțile dedicate istoriei fraților Lapedatu

Astăzi însă, interesul pentru opera de edificare a unui stat modern în scurta perioadă interbelică trezește din ce în ce mai mult interesul.

Și în această privință destinul fraților Lapedatu este exemplar. De cazul lor s-au ocupat mai întâi istoricii și specialiștii (Figura 19), dar discuția mai largă despre ei și generația lor îi readuce în locul care li se cuvine și continuă să se amplifice în spațiul public, desigur și prin conjunctura creată de aniversarea centenarului evenimentelor care au format România modernă după primul război mondial.

Astfel, în ultimii trei-patru ani au avut loc numeroase manifestații publice dedicate fraților Lapedatu: minut de reculegere la Senatul Român în amintirea celor trei președinți căzuți victime totalitarismului, între care Alexandru Lapedatu; sesiune de comunicări comemorativă la Academia Română; expoziție itinerantă la cinci dintre principalele muzee din Transilvania; lansare de volum la Muzeul Satului din București; emisiune de monede, Simpozion și expoziție dedicate Guvernatorului Ion Lapedatu la Banca Națională a României; comemorări la organizațiile non-guvernamentale „La Maison Roumaine” din Paris și „Academia Civică” din București etc. (Figura 20).

Descendenții fraților Lapedatu au înființat „Fundația Lapedatu” dedicată continuării tradițiilor familiei atât în domenii de excelență științifică cât și prin inițiative sociale.

Fig. 20 Evenimente comemorând istoria fraților Lapedatu

*

* *

Istoria fraților Lapedatu ilustrează exemplar capacitatea oamenilor de a depăși frontiere de orice tip:

- geografice – în cele patru vânturi;
- sociale – doi gemeni orfani, crescuți în sărăcie, ridicându-se la înalte funcții și contribuind semnificativ la viața unei națiuni;
- temporale – traversând epoca de supresiune a memoriei sub dictaturi și reapărând în spațiul public pentru a da o pildă și o încurajare generațiilor viitoare.